

AZƏRBAYCAN MƏTBUAT TARİXİNDƏ MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN YERİ VƏ MÖVQEYİ

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Mirzə Ələkbər Sabirin mətbuat ailəsinə, xüsusilə “Molla Nəsrəddin” jurnalına gəlişi onun yaradıcılığının parlaq səhifələrindən biridir. Şairin realist poeziyası Azərbaycan xalqının o dövrlük həyatını canlı ensiklopediya, güzgü kimi özündə əks etdirir.

1906-cı il aprelin 7-də nəşrə başlayan “Molla Nəsrəddin” jurnalı bədii ədəbiyyatda satirik cərəyanın istiqamətlənməsində xüsusi rol oynadı. Jurnal ayrı-ayrı şairlərin yaradıcılığına güclü təsir etdi. M.Ə.Sabir, Ə.Nəzmi, Ə.Qəmküsar, M.Möcüz və başqa istedadlı satiriklər də məhz bu zaman yetişdilər.

“İlk növbələrdə” dərc etdiyi satirik parçalarla əsil “Molla Nəsrəddin” şairini axtaran Cəlil Məmmədquluzadə xoşbəxtlikdən öz arzusuna tez çatmış, axtardığı nadir satirik istedad sahibini vaxtında tapmışdı. “Molla Nəsrəddin” səhifələrində çıxış etməyə başlayan Sabir jurnalın ideya-estetik cəbhəsinin müəyyənləşməsində mühüm rol oynadığı kimi Azərbaycan şeirinin inkişafı tarixində də yeni bir məktəbin - inqilabi-satirik şeir məktəbinin əsasını qoymuş oldu” [3, s. 33].

XX əsr Azərbaycan satirası C.Məmmədquluzadə və M.Ə.Sabirin qələmində özünün ən yüksək zirvəsinə yüksəlmişdi. “Molla Nəsrəddin” xalqın gözünü açmaq, onu elmə, mədəniyyətə yaxınlaşdırmaq, təhsilə cəlb etmək üçün var qüvvəsi ilə çalışırdı. Elə buna görə də həm Cəlil Məmmədquluzadənin öz yazdığı məqalələrdə, həm də böyük şairimiz Sabirin şeirlərində elm və mədəniyyət məsələsi mühüm yer tuturdu. Hər iki yazıçı eyni dövrdə yaşayıb, eyni ictimai mühitin ziddiyyətlərini görüb və qələmə alıblar. Sabir də, Mirzə Cəlil də həyatı, ictimai varlığı dərindən dərk və əks etdirmək yolunda ardıcıl çalışmışlar. Hər iki sənətkar həyata ayıq nəzərlərlə baxış, zülmü, ədalətli istismarı, gerilik və cəhaləti ifşa etmişlər.

Sabir öz yaradıcılığı ilə dövrün bütün şairlərini səmimi olmağa çağırırdı. Şairə görə, sənət həqiqətə xidmət etməlidir. Həqiqəti xalqa açıb demək, insanları düşündürən ən vacib və aktual məsələləri izah etmək, bütün həyatı və yaradıcılığı boyu xalq şairinin əsas məqsədi olmuşdur.

Sabir zəhmətkeş xalq içərisindən çıxmış, gənc yaşlarından xalqın əzablı və məşəqqətli həyatının canlı şahidi olmuş, zəhmətkeş kütlələrin ağır güzəranı, mövhumat, cəhalət içərisində boğulması bu böyük sənətkarı düşündürmüş və narahat etmişdir.

Ən yaxşı mütəəqqi xüsusiyyətlər hər iki yazıçının dərhal birləşib “Molla Nəsrəddin” səhifələrində zülm və iztirab qarşı əlbir mübarizəyə başlaması, azadlıq uğrunda hərəkətə, ədəbi-ictimai inkişafa güclü təkan göstərməsi üçün əlverişli zəmin hazırlamış, dərin ictimai-siyasi və tarixi köklər üzərində yüksələn həmin dostluq ciddi sınaqlardan keçərək bərkimiş, məfkurə və ideal dostluğuna çevrilmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə ilə Sabir arasındakı dostluq, hər şeydən əvvəl, hər iki yazıçının dünyagörüşündəki qabaqcıl ideyaların inkişafının təbii nəticəsidir [3, s. 35].

“Molla Nəsrəddin” jurnalının elə ilk nömrələrindən başlayaraq Sabirin kəskin ruhla satiraları şairin yaradıcılığında ayrıca yer tutur. Bu satirlərdə Sabir doğma xalqının ictimai-mədəni yüksəlişi naminə mübarizə aparırdı.

Doğrudan da Mirzə Cəlil və Sabiri oxuyarkən elə düşünmək olar ki, bir sənətkar həm nəsrə, həm də nəzmlə yazıb. Bu sənətkarların yaradıcılığında məzmun birliyi vardır. Lakin dediyimiz kimi formaca müxtəlifdir. Bir mövzunun biri nəzmlə, digəri isə nəsrə xalqa çatdırmışdır. Bu sənətkarların əsərlərində sadə zəhmət adamlarının-fəhlənin, kəndlinin mənfəyi və taleyi ön plana çəkmişdir. Çünki onlar eyni dövrün, eyni ictimai mühitin açıq fikirli nümayəndələri idi.

Ədəbiyyat tariximizdə ilk dəfə siyasi mövzular, xalq azadlığı həm Sabirin, həm də Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərində kəskin və aydın şəkildə qoyulmuşdur. Bu cəhətdən hər iki sənətkarın məqsəd birliyi hər yerdə gözə çarpır.

Cəlil Məmmədquluzadənin də, Sabirin də yaradıcılığında dini fanatizm nümayəndələrini ifşa etmək mühüm yer tuturdu. Onlar bu mövzunu hərəsi öz güclü qələmi ilə ifşa edirdi.

M.Ə.Sabir “Tək səbir” satirasında mövhumatı insanları fəaliyyətsizliyə, ədalətə sürüklədiyini tənqid edərək yazmışdır:

Ta gəlirik biz də bir az anlayaq,-
Məzhəri irfanda vurur tək səbir.
Ya deyirik işləri sahmanlayaq,-
Məclisi əyanda vurur tək səbir [5, s. 96].

Göründüyü kimi Sabir göstərir ki, bizim xalqda mövhumata inamın çoxluğu onları geri salır, bugünkü işin əsəbə qoyur, tərəqqiyə, irəliyə addımlamağa qoymur.

Xalqın maariflənməsi məsələsi də hər iki sənətkarı düşündürmüş, Sabirin “Bilmirəm nə görübdür”, “Ata nəsihəti”, “Oxutmuram əl çəkin!”, “Təhsili elm”, “Bah! Bu imiş” satiraları bu mövzuya həsr olunmuşdur.

Sabir “Ata nəsihəti” adlı satirasında ananı, atanı tənqid edərək, onun nadanlığına acı-acı gülür. Anam, sadələv ata elə bilir ki, övladı oxusa təhsil alsə tələf olar, onun fikrincə oxuyub elm sahibi olmaqdansa quldur ya qaçaq olmaq yaxşıdır.

Bundan sonra qul tövbə dəxi məktəbə getm:
Bircə usam oğlum!
Ta baxma müəllim sözünə, ta əməl etmə,
Axır utan, oğlum!
Çıx dağa-daşa yol kəsilən qarətə başla
Axırda qaçaq ol
Sal bir beşatam boynuva, bu adətə başla. [5,

Şeirdən göründüyü kimi avam ata ən pis yolu, yaxşı yol vəziyyətə salmışdır.

Məktəb şagirdlərinə tövbə şeirində Sabir uşaqlarına elmə yiyə tövsiyə edir.

Çalışın, biniyar olun, çalışın!
Elm ilə sərfraz olun, çalışın!

Gələcək günlərin səadətini
Qazanın fəzli fəxri izzətini. [5, s. 350]

Böyük şairimiz M.Ə.Sabir ədəbiyyatımızın ictimai fikir çərçivəsini genişləndirməkdə, onu həyata, xalqın mübarizəsinə, onun dərdlərinə yaxınlaşdırmaqda misilsiz xidmət göstərmişdi. O, yaradıcılığın gözəl xüsusiyyətləri ilə heç kəsə bənzəməyən şairdir.

Hər kiçik əsərində böyük bir aləm yaradan şair hər şeydən əvvəl kim üçün və nə üçün yazdığını müəyyənləşdirmiş, xalqın ürəyinə ən yaxın yollar axtarıb tapmışdır [2, s. 55].

Sabir böyük vətənpərvər idi. O, ölkəsinin abad xalqını xoşbəxt və mədəni görmək istəyirdi. Şair vətənimiz Azərbaycanı qabaqcıl xalqlar sırasında görmək istəyirdi.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının 15-ci nömrəsində çap edilən “Oxutmuram, əl çəkin” satirasında isə Sabir avam atanı tənqid edir. “Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!” adlı satirası da eyni mövzudandır. Bu satira ananın dilindən yazılmışdır. Avam ana elə bilir ki, oxumaq uşağı xəstəliyə düşər, onun gözünün qarasını aparar:

Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!
Dəng oldu qulağım!
Jurnal, qəzetə, hərzəvi hədyan oxumaqdan
İncəldi uşağım!

Bəsdir oxudun, az qala canın tələf oldu,
Bu kardən əl çək!
Yazmaq, oxumaq başına əngəl-kələf oldu,
Əş'ardən əl çək! [5, s. 56]

M.Ə.Sabir ata və ananın avam və bisavad olduğunu müsəlman ailələrində uşaq tərbiyəsinin acınacaqlı vəziyyətinə gülüşlə gülür. Belə bir gülüş “Bəxtəvər”, “Uşaqdır”, “Oxutmuram, əl çəkin!” satiralarında xüsusilə qüvvətlidir. Bu əsərlərdə gülüş hədəfi olanlar o ata-analardır ki, oğlunun söyüş söydüyünü görüb fərəhlənir; o, ata-anadır ki, imkanları olduğu halda uşaqlarını məktəbə qoymaq istəmirlər.

Şairin yaşadığı aləmdə insanın ağına, idrakına, əsil-bəcabətinə deyil, puluna görə hörmət edirlər.

Cəmiyyətin inkişafına mane olan qüvvələr “Ax, ax.....” satirasında tənqid olunmuşdur.

Ax!.... necə kef çəkməli əyyam idi,
Onda ki, övladi-vətən xam idi,
Öz həqi-məşruini bilməzdi el,
Gözlərini bir kərə silməzdi əl,
Qərtəyə, jurnala əyilməzdi əl. [5, s. 133]

Göründüyü kimi, şairin köhnəpərəst qəhrəmanını narahat edən məsələ xalqın öz hüququnu başa düşməsi, “Hüriyyət” barəsində düşünməyə başlamasıdır. Satirik tip öz keçmiş hüquq və imtiyazlarını, özbaşınalıqlarını ya edərək təəssüflənir, həmin günlərin dönməsini arzulayır.

Şair ailə, əxlaq, tərbiyə məsələlərinə ictimai və mədəni inkişaf nöqteyi-nəzərindən yanaşmış, bu mövzularda yaratdığı əsərlərlə cəmiyyətdəki yeni əxlaq normalarının və ailə münasibətlərinin möhkəmlənməsinə kömək etdiyi kimi, buna mane olan əxlaq normalarının və ailə münasibətlərinin aradan qaldırılması işinə də xidmət etmişdir.

Sabir şeirlərinin mühim bir qismi irticanın inkişafına həsr olunmuşdur. O, dövrünün əsas ziddiyyət və bəlalarını qələmə alırdı. Ruhanilər, mülkədarlar və nadanlar onun satira qələminin hədəfi olurdu. Görkəmli yazıçı-ədəbiyyatşünas Mir Cəlal “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” kitabında qeyd edir: “Şair istibdadın, cəhalətin, nadanlığın hökm sürdüyü mühitə qarşı bütün nifrət və qəzəbini amansız tənqidi gülüş yolu ilə ifadə edirdi. Adətən, satira axmaqların və alçaqların hökmran olduğu yerdə hakimlərə qarşı çevrildikdə daha qüvvətli olur. Sabir Məhəmmədəli şah, Sultan Əbdülhəmid, Stolpin, bəy, xan, hoqqabaz, falçı, fındaqçı və oğruların meydan sürdüyü bir zamanda yaşamışdır. Bütün bu adamların çirkin siması, ziyankar əməlləri şairə satira mövzusu olmuşdur. Şairin bütün zərbələri hədəfə dəymişdir. Ona görə Sabir satirası hətta mütləqiyyətin hökm sürdüyü bir zamanda belə çox qüvvətli və təsirli idi” [4, s. 148].

Sabir həmişə mövcud quruluşunun köhnəliyini, çürüklüyünü göstərmişdir. Bunun üçün şair mühafizəkarlıq və köhnəpərəsliyi ifşa etmişdir. Şair tipin öz dili ilə özünü ifşa etmək üsulundan istifadə edərək qüvvətli satiralarını yaratmışdır. O, sanki tipin öz cildinə girir, onun kimi düşünüb danışır.

Beləliklə, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, Ə.Nəzmi, Ə.Qəmküsar kimi qələm sahibləri ilə bir cəbhədə dayanan M.Ə.Sabir bir sıra qəzet və jurnallarda, xüsusən də “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalında siyasi-ictimai, iqtisadi-sosial həyatın mənzərələrini əks etdirməklə dövrünün mühüm məsələlərinin bədii təsvirini vermişdir. O, mətbu yaradıcılığında, satirik şeirlərində, əsasən, mövhumatı, cəhaləti, müftəxorluğu, zülm və əsarəti tənqid etmiş, bütün fəlakətlərin səbəbini maarifsizlikdə görmüşdür.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Hüseynov F. “Molla Nəsrəddin” və molla-nəsrəddinçilər. – Bakı: Yazıçı, – 1986.
2. Xəndan C. Sabir (həyat və yaradıcılığı). – Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, –1940.
3. Məmmədov M. Sabir və mətbuat. – Bakı: Elm, – 1974.
4. Mir Cəlal. Azərbaycanda əbədi məktəblər (1905-1917). – Bakı, 2004.
5. Sabir M.Ə. Hophopnamə. – Bakı: Azərnəşr, – 1960.

XÜLASƏ

Məqalə Azərbaycan mətbuatında XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Mirzə Ələkbər Sabirin yeri və mövqeyinə həsr olunmuşdur. “Molla Nəsrəddin” jurnalının elə ilk nömrələrindən başlayaraq Sabirin kəskin ruhla satiraları şairin yaradıcılığında ayrıca yer tutur. Bu satiralarda Sabir doğma xalqının ictimai-mədəni yüksəlişi naminə mübarizə aparmış, “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalında siyasi-ictimai, iqtisadi-sosial həyatın mənzərələrini əks etdirməklə dövrünün mühüm məsələlərinin bədii təsvirini vermişdir.

Açar sözlər: *satira, mətbuat, Sabir, mövhumat, cəhalət*